

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ

Олександр ДЗЮБЛЮК

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ РЕЗЕРВІВ ДЛЯ ВІДШКОДУВАННЯ МОЖЛИВИХ ВТРАТ ЗА КРЕДИТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ БАНКУ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто базові нормативні аспекти формування резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків як головної складової фінансового менеджменту в банківських установах. Запропоновано основні напрямки оптимізації відповідного механізму створення резервів шляхом мінімізації кредитного ризику та підвищення ефективності роботи банку щодо практичної реалізації відповідних методик резервування.

В умовах очевидного переважання кредитних операцій у загальній сукупності здійснюваного комерційними банками інвестування акумульованих коштів основним напрямком загального процесу управління активами і пасивами, що є основою фінансового менеджменту банку, слід вважати управління кредитним портфелем, яке доцільно розглядати як один з основних елементів у загальній системі заходів із регулювання ліквідності банківських установ та забезпечення їх фінансової стійкості.

Саме проблема надійності кредитних вкладень, їх своєчасного погашення дає змогу виявити ступінь впливу на рівень фінансової стійкості комерційного банку в умовах, коли надання кредитних послуг є домінуючим серед усіх видів банківських активів. Вирішення цієї проблеми залежить від можливостей банківських установ щодо формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, а також від належного рівня роботи з проблемними позичками. За умов, коли надійність і якість кредитного портфеля комерційних банків має безпосередній вплив на результати їхньої діяльності, використання можливостей щодо оптимізації процесу формування резервів для відшкодування втрат за кредитами загалом слід розглядати як важливий елемент не лише поліпшення фінансового менеджменту в комерційних банках, а й удосконалення регулятивного впливу на їхню кредитну активність з боку Національного банку України, однією з функцій якого є забезпечення стабільності банківської системи.

Таким чином, проблема оптимального формування резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями та роботи з проблемними позичками має безпосередній зв'язок із такими важливими практичними завданнями, як належна організація кредитного процесу в масштабах усієї економічної системи з метою

забезпечення безперервності розширеного відтворення за умови стабільної роботи банківських установ країни.

Дослідженням цієї проблеми займалися такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, як А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Д. Алексеєнко, Л. О. Примостка, О. І. Лаврушин, Дж. Ф. Сінкі, П. С. Роуз та ін. В наукових працях вказані автори переважно розглядали загальні аспекти організації банківських операцій і фінансового менеджменту в комерційних банках. Невирішеними донині аспектами загальної проблеми, котрим присвячена ця стаття, є питання щодо оптимізації процесу формування відповідних резервів на відшкодування збитків від кредитної діяльності та розгляд цього процесу саме в контексті оптимального управління кредитним портфелем комерційного банку, а отже, і забезпечення його фінансової стійкості.

Таким чином, метою наукового дослідження в цій сфері фінансового менеджменту комерційного банку має бути всебічний аналіз діючої практики формування резервів на відшкодування втрат від кредитної діяльності, а також розробка на цій основі комплексу заходів щодо мінімізації кредитного ризику і оптимального управління кредитним портфелем банку, що є необхідною умовою забезпечення його фінансової стійкості та надійності.

Механізм формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями має безпосередній вплив на забезпечення фінансової стійкості комерційного банку за умови, якщо розглядати означену проблему в контексті тих завдань фінансового менеджменту банку, що передбачають мінімізацію рівня кредитного ризику.

Цей вплив визначається особливостями трансформації активів при погашенні позики: із вкладень у менш ліквідній формі на активи в безпосередньо ліквідній формі (тобто залишки на кореспондентському рахунку і в касі банку). В результаті відбуваються структурні зрушення в складі загального портфеля вкладень, а саме збільшується величина первинних резервів і зменшується абсолютна величина заборгованості за позиками, а комерційний банк має змогу розраховуватись за зобов'язаннями, що відповідають за термінами кредитам, які повертають. Якщо надані позики не погашають у термін або їх пролонгують, це призводить до порушення термінової збалансованості залучених ресурсів і вкладень банку, що може негативно позначитись на рівні його ліквідності, а отже, призвести до порушення загального процесу організації кредитної діяльності банку щодо неможливості розраховуватись за поточними зобов'язаннями та видавати нові кредити.

За таких обставин із метою підтримання ліквідності банк або змушений залучати додаткові ресурси на грошовому ринку, або збільшувати обсяг первинних резервів, або перетворювати інші активи на готівку з ризиком можливих втрат. У цьому разі вирішення завдання щодо забезпечення ліквідності банківського балансу залежить як від надійності повернення кожного виданого банком кредиту, так і якості кредитного портфеля й ефективності управління ним загалом, що серед інших завдань передбачає забезпечення своєчасного і в повному обсязі формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями.

Створення комерційними банками відповідних резервів нині у вітчизняній банківській практиці – це головний напрямок захисту від кредитного ризику (як і ризику неліквідності), пов'язаного з неправильним управлінням кредитним портфелем. Ці резерви створюють відповідно до всіх видів наданих банком кредитів для відшкодування сум основного боргу за наданими позичками.

Згідно з нормативними актами НБУ, резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків (резерв під кредитні ризики) є спеціальним резервом, необхідність формування якого зумовлена кредитними ризиками, характерними для банківської діяльності [1]. Створення резерву під кредитні ризики – це визнання витрат для відображення реального результату діяльності банку з

урахуванням погіршення якості його активів або підвищення ризиковості кредитних операцій. Таким чином, до кредитних операцій належать активні операції банку, пов'язані з наданням клієнтам залучених коштів у тимчасове користування або прийняттям зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування [2]. Разом з цим, визначено, що кредитна діяльність банків пов'язана з кредитним ризиком, тобто нездатністю контрагента виконувати частково або в повному обсязі свої зобов'язання згідно з угодою.

Якщо розглянути структуру активів комерційних банків України, що склалась нині, стає зрозуміло, що за такої частки кредитних вкладень проблема мінімізації кредитного ризику через механізм формування відповідних резервів набуває дуже важливого значення (табл. 1).

Таблиця 1

Структура активів комерційних банків України за станом на 1.10.2003 р.*

№ з/п	Види активів	Сума, тис. грн.	Частка, в %
1.	Грошові кошти і залишки в НБУ	8480998	9,4
2.	Казначейські та інші цінні папери, що рефінансує НБУ	2118932	2,4
3.	Кошти в інших банках	11954381	13,3
4.	Цінні папери на продаж	1337734	1,5
5.	Кредити і заборгованість клієнтів	55394133	61,6
6.	Інвестиційні цінні папери	1900509	2,1
7.	Довготермінові інвестиції до асоційованих компаній і дочірніх установ	169376	0,2
8.	Основні засоби та нематеріальні активи	5493505	6,1
9.	Нараховані доходи до отримання	1125987	1,3
10.	Інші активи	1890256	2,1
ВСЬОГО АКТИВІВ		89865810	100,0

*Примітка. Джерело: Вісник НБУ. – 2003. – № 12. – С. 22 – 25.

Як видно з табл. 1, у структурі банківських активів кредитні вкладення становлять 61,1%, що відповідно визначає і рівень кредитного ризику, яким супроводжується діяльність комерційних банків у нашій державі. Постає запитання: чи є діючий нині механізм формування резервів для відшкодування можливих утрат за кредитними операціями банків достатнім важелем мінімізації цього ризику, чи він потребує вдосконалення? Для відповіді на нього потрібно передусім розглянути діючу систему формування банками резервів під кредитні ризики.

Резерви залежно від джерел формування і призначення поділяють на два види: а) резерв під стандартну заборгованість за кредитами, що формується за рахунок прибутку; б) резерв під нестандартну заборгованість за кредитами, що належить до витрат банку. Конкретні ж розміри резервів визначають з урахуванням загальної суми всіх кредитів, які класифікують за ступенем ризику (для кожного ступеня присвоюють відповідний коефіцієнт у відсотках, що відображає рівень резервування за кожною групою).

Загальна заборгованість за кредитними операціями становить валовий кредитний ризик для кредитора. Для розрахунку резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями визначають чистий кредитний ризик (в абсолютних показниках) шляхом зменшення валового кредитного ризику на вартість прийнятного забезпечення.

Основним критерієм класифікації кредитного портфеля банку за групами ризику є фінансовий стан позичальника, стан обслуговування ним кредитної заборгованості та рівень забезпечення кредитної операції. Відповідно до цих трьох критеріїв усі кредити банку згідно з чинними нормативами Національного банку України поділяють на стандартні та нестандартні. До стандартних належать кредити, надані позичальникам із належним фінансовим станом і відповідними перспективами розвитку, які погашають основний борг і відсотки в установлені терміни. Для таких позичок формується загальний резерв у розмірі 1% від чистого кредитного ризику.

Друга група резервів формується для нестандартних кредитів, що включають такі підгрупи:

- кредити під контролем, надані позичальникам із належним фінансовим станом, проте із сумнівними перспективами щодо подальшого розвитку, а також за наявності відтермінованої заборгованості (до 90 днів), тобто кредитний ризик є незначним, але може збільшитися внаслідок виникнення несприятливої для позичальника ситуації. Рівень резерву за такими кредитами становить 5%;
- субстандартні кредити, надані позичальникам із задовільним фінансовим станом, проте за наявності тенденцій до погіршення і якщо протермінована заборгованість не перевищує 90 днів. Кредитний ризик при цьому є значним і надалі може збільшуватись. Коефіцієнт резервування для цієї групи – 20% від чистого кредитного ризику;
- сумнівні кредити, надані позичальникам із незадовільним фінансовим станом та циклічністю в розвитку, протермінована заборгованість яких може перевищувати 90 днів. Незважаючи на реальну небезпеку втрат банком подібних вкладень, рівень відрахування до резерву становить 50%;
- безнадійні кредити, надані позичальникам, фінансово-господарська діяльність яких свідчить про збитки та практичну неможливість повернення як основної суми кредиту, так і відсотків за ним. Рівень резервування за подібними позиками встановлено в повному обсязі – 100%, тобто ризик за такими операціями дорівнює повній сумі заборгованості за ними.

При визначенні розміру резерву за кожною групою і підгрупою сума заборгованості за кредитами кожного позичальника, тобто сума валового кредитного ризику за кожною кредитною операцією, може зменшуватися на вартість прийнятного забезпечення (гарантій та застави майна і майнових прав).

Банки зобов'язані здійснювати розрахунок резервів під стандартну та нестандартну заборгованість (з урахуванням термінів погашення боргу за кредитними операціями) протягом місяця, в якому здійснено кредитну операцію (або укладено угоду на її здійснення). Формування резервів банки зобов'язані здійснювати щомісяця в повному обсязі незалежно від розміру їх доходів за групами ризику відповідно до сум фактичної кредитної заборгованості за станом на перше число місяця, наступного за звітним.

Резерв під кредитні ризики використовують лише для покриття збитків за непогашеною позичальниками заборгованістю за кредитними операціями за основним боргом, стягнення якої є неможливим. Безнадійну кредитну заборгованість банк списує за рахунок резерву під нестандартну заборгованість за рішенням правління банку.

Таким чином, основною метою формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями мало б стати стимулювання банків до регулювання своїх активів таким чином, щоб поліпшити їхню якість і знизити ризик можливого незбалансування ліквідності, що є головним завданням фінансового менеджменту кожної банківської установи.

Однак суттєвим недоліком діючої практики формування українськими банками

цих резервів є перманентна невідповідність їх розрахункової та фактичної величин. Протягом 1998 – 1999 рр. фактичний рівень виконання завдань щодо формування резервів на покриття кредитних ризиків становив, за даними Національного банку України, приблизно 70% від планової величини. І лише починаючи з 2001 р. тенденція щодо формування банками необхідної розрахункової суми резервів набула позитивного розвитку (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка кредитних вкладень і резервів комерційних банків України*
(млн. грн.)

№ з/п	Назва показників	1.01. 2001 р.	1.01. 2002 р.	1.01. 2003 р.	1.11. 2003 р.
1.	Кредитний портфель	23637	32097	46736	67696
2.	Проблемні кредити (протерміновані та сумнівні)	2679	1863	2113	2445
3.	Резерви за активними операціями банків	2737	3194	3905	5019
4.	Відсоток виконання формування резервів, %	61,5	85,4	93,3	97,5
5.	Резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями	2336	2963	3575	4374

*Примітка. Джерело: Вісник НБУ. – 2003. – № 12. – С. 3.

У будь-якому разі, незважаючи на наявність позитивних тенденцій відхилення фактичного рівня виконання завдань щодо формування резервів від запланованого, знижують ефективність створюваних резервів та їхню роль в управлінні активами банку і підтриманні його ліквідності.

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що практичні заходи з управління кредитними операціями банку здійснюються не стільки з огляду на сукупний кредитний портфель, скільки на особливості взаємовідносин із кожним конкретним позичальником, основні параметри діяльності якого (фінансовий стан, можливість надання якісного забезпечення, рівень погашення отриманих раніше кредитів) дають змогу зарахувати той чи інший кредит до конкретної категорії ризику, що в підсумку визначає якість кредитного портфеля загалом. За подібних умов банк отримує кредитний портфель, сформований у результаті реалізації угод із різними позичальниками на основі індивідуального підходу банку до кожного з них.

Як наслідок, однією з причин цього (і на макроекономічному рівні, і через недоліки в організації взаємовідносин банків із позичальниками) є наявність сумнівної, протермінованої та безнадійної заборгованості в структурі кредитного портфеля українських банків.

Таким чином, на наш погляд, оптимізацію фінансового менеджменту банківської діяльності доцільніше здійснювати на основі розподілу функцій між підрозділами банку, відповідальними за кредитні операції: з одного боку, потрібно забезпечити загальне управління і контроль за всіма кредитними операціями банку (так само, як і за рухом грошових потоків), що передбачає управління сукупним кредитним портфелем, а з іншого – управління кредитним ризиком у взаємовідносинах із кожним конкретним позичальником, за що відповідає працівник банку, який його обслуговує.

Разом з тим, якщо управління індивідуальними кредитними ризиками здійснюється на рівні організації кредитних відносин "банк – клієнт", то в масштабах усього комерційного банку пріоритетність завдань потрібно визначати таким чином,

щоб насамперед забезпечити стабільність роботи банківської установи на ринку, тобто безперебійність виконання нею своїх платіжних зобов'язань. Умови функціонування системи економічних відносин у перехідний період є нестійкими, а тому забезпечення належного рівня ліквідності банку має бути тим фактором, що визначає пріоритетність завдань фінансового менеджменту банку, передусім щодо управління його кредитним портфелем.

З метою реалізації другого серед означених завдань потрібно вжити заходів і щодо поліпшення методики розрахунку резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банку. Незважаючи на те, що наукові дослідження в цьому напрямку відображають здебільшого діючий механізм формування відповідних резервів [4, 5, 7], необхідно вказати на деякі "вузькі" місця цієї методики, оптимізація котрих дала б змогу вирішити завдання з підвищення фінансової стійкості банків.

По-перше, як уже ми зазначали, індивідуальний підхід при оцінюванні кредитних ризиків не дає змоги врахувати можливі зміни вартості та ймовірність втрат за групами позичальників або за кредитним портфелем загалом. Йдеться передусім про ситуацію, коли загальні макроекономічні тенденції розвитку господарської кон'юнктури можуть мати однакові наслідки щодо ризикованості для позичальників однієї групи (наприклад, при видачі споживчих кредитів або кредитуванні малого бізнесу), тоді як індивідуальне оцінювання кредитного ризику для розрахунку резервів через незначні обсяги і велику кількість таких позичок буде не виправдано трудомістким процесом. Очевидно, щодо цього оцінювання кредитного ризику за групами кредитних вкладень за умови адекватної їх класифікації може бути доволі ефективним з огляду на можливості мінімізації витрат банку.

По-друге, передбачений нормативними актами НБУ [1] порядок, згідно з яким не здійснюється формування резерву за деякими видами кредитних операцій (за операціями фінансового лізингу, якщо об'єктом цих операцій є нерухоме майно; за коштами, розміщення яких банк здійснив на умовах субординованого боргу; за позабалансовими зобов'язаннями з кредитування, згідно з котрими банк не має надавати кошти за першою вимогою контрагента), не завжди є адекватним до реальних умов, оскільки не всі з перелічених операцій є безризиковими, що потребує запровадження відповідних заходів із формування резервів.

По-третє, з огляду на те, що резерви потрібно формувати не лише відповідно до поточної та попередньої діяльності суб'єкта ринку, а й ураховуючи перспективні можливості розвитку тих чи інших тенденцій (як позитивних, так і негативних), слід зазначити, що в діючих методиках оцінювання кредитного ризику недостатню увагу приділяють такому важливому елементу, як прогнозування ймовірності зміни фінансового стану, платоспроможності та кредитоспроможності позичальника. Тому напрямки вдосконалення порядку розрахунку індивідуального кредитного ризику мають ґрунтуватися на активнішому застосуванні різних методик оцінювання грошових потоків клієнта банку та прогнозування їхньої зміни на перспективу.

По-четверте, зміни в 2003 р. у механізмі формування резервів під стандартну заборгованість, згідно з якими коефіцієнт резервування було знижено з 2 до 1%, слід вважати дещо передчасними. Оскільки ці резерви створюють передусім із метою врахування при реалізації кредитних операцій імовірних несприятливих подій системного характеру, тобто такого, що стосується всієї економіки країни, зниження нормативу відображає надто оптимістичний погляд на перспективи економічного розвитку і не враховує об'єктивних труднощів перехідного періоду, наявних в економіці нашої країни, що позначається на діяльності всіх без винятку позичальників. Крім цього, цей резерв потрібно створювати з метою мінімізації втрат з огляду передусім на зовнішні (екстернальні) передумови щодо непогашення позички через ті чи інші макроекономічні тенденції на ринку або політичні зрушення, якщо навіть щодо кредитоспроможності конкретного позичальника немає жодних об'єктивних претензій.

По-п'яте, механізм урахування забезпечення в процесі класифікації кредитів для формування резервів не позбавлений деяких недоліків. Зокрема, йдеться про те, що саме забезпечення в різних формах (гарантій і застави майна та майнових прав) є одним із головних факторів, котрі враховують при класифікації кредитів на групи ризику, що позначається на величині сформованих резервів. При цьому в нормативних вимогах НБУ зазначено, що для розрахунку резерву суму валового кредитного ризику за кожною кредитною операцією окремо можна зменшувати на вартість прийнятного забезпечення. Однак виникає запитання: якщо, наприклад, вартість предмета застави визначає банк при кредитуванні за ринковою вартістю, то чи може відповідна застава за умов нестабільної кон'юнктури на ринку нерухомості та відсутності адекватних методик оцінювання майна бути засобом зниження валового кредитного ризику для розрахунку відповідних резервів? Вирішення цієї проблеми, на нашу думку, має ґрунтуватися на зміні підходів у діючій методиці розрахунку резервів для відшкодування втрат за кредитними операціями. Йдеться про механізм формування резервів, що будується на оцінюванні фінансового стану позичальника, його спроможності погасити отримані позички, а також на зниженні відсотку вартості застави, що включають у розрахунок чистого кредитного ризику. Таким чином, норматив 100% не може бути прийнятним навіть для стандартної заборгованості.

Отже, слід зазначити, що нині в діючій методиці формування резервів на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків є низка проблем. Їхнє вирішення має ґрунтуватися передусім на підвищенні якості оцінювання кредитного ризику банку у взаємовідносинах із позичальниками, а також установленні жорсткіших вимог у розроблених Національним банком України нормативах створення резервів з огляду на об'єктивні проблеми функціонування економічної системи перехідного періоду. Перспективність подальших розробок у цьому напрямку залежить від оптимізації (або певної лібералізації) механізму формування резерву під кредитні ризики за обставин, коли економічний розвиток нашої держави набуде ознак ринкової стабільності та прогнозованості, що зумовить зниження ризикованості всіх господарських операцій загалом та операцій з надання банками кредитів зокрема.

Література

1. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків / Затверджено постановою Правління Національного банку України № 279 від 06. 07. 2000 р.
2. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні / Затверджена постановою Правління Національного банку України № 368 від 28. 08. 2001 р.
3. Банковское дело: Уч. / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
4. Банківські операції: Підр. / За ред. проф. А. М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
5. Банковский менеджмент: Учеб. пос. / Под ред. А. А. Кириченко. – К.: Випол, 1998. – 697 с.
6. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки: Монографія. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
7. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент банку: Навч. пос. – К.: КНЕУ, 1999. – 280 с.

Редакція отримала матеріал 11 січня 2004 р.